

הרב דוד אסולין

מדוע יאשיהו לא הצליח למנוע את החורבן?

1. יאשיהו דורש את ה'
2. מציאת ספר התורה בבית ה'
3. נבואת חולדה
4. "אין יאוש בעולם כלל"
5. שנת היובל
6. האם יאשיהו יצליח לעצור את החורבן?
7. הביקורת של חז"ל על יאשיהו
8. "כל דורו עובדי עבודת כוכבים"
9. כריתת הברית והפרתו - תיאורו של ירמיהו
10. מדוע יאשיהו לא מצליח במהפכה?
11. בין יאשיהו המלך לעזרא הסופר

* * *

1. יאשיהו דורש את ה'

תקופת מלכותו של יאשיהו בן אמון מלך יהודה מאופיינת בתהפוכות פנימיות משמעותיות ביותר. המצב הרוחני ביהודה היה בכי רע. אביו של יאשיהו, אמון, עשה הרע בעיני ה'.¹ הוא מלך רק שנתיים ימים, ואז נרצח על ידי עבדיו שקשרו קשר נגדו.² עם הארץ, שככל הנראה תומכים בבית דוד הורגים את הקושרים וממליכים את בנו, יאשיהו, תחתיו.³ התיאור הקצר של האירועים במלכותו של אמון ממחיש אווירה של אנדרלמוסיה גדולה בממלכה, ממלכה שיש בה עבודה זרה ושפיכות דמים לרוב. מעשי רצח הם דבר מקובל, ומי שממליך מלכים הוא המון העם.

הרב דוד אסולין
הוא ראש
הישיבה, ראש
מדרשת 'עריבות'
בנתיבות ודיין
בבית הדין לגיור
במרכז שפירא

1. מלכים ב', כא, כ.
2. שם, כג. ביהודה היה רק עוד מלך אחד שנרצח על ידי קושרים: יואש (ע' מלכים ב', יב, ודברי הימים ב', כד).
3. ראו מלכים ב', כא, כד.

סבא של יאשיהו, מנשה, הגדיל לעשות הרבה יותר. הוא בונה מזבחות לעבודה זרה בתוך היכל ה', והוא שופך דם נקי בירושלים 'פה לפה'.⁴ שלטונו נמשך זמן ארוך במיוחד, חמישים וחמש שנה. שלטון זה של מנשה, מצליח, ככל הנראה, לעקור מן השורש את השפעת הפעולות הגדולות של אביו הצדיק חזקיהו. עתה, לאחר חמישים ושבע שנים של שלטון רשע ביהודה, שעושה הרע בעיני ה', הומלך יאשיהו - שהיה באותה העת ילד קטן בן שמונה שנים בלבד - על ממלכת יהודה. סביר להניח שלא היו ליאשיהו אחים גדולים,⁵ והחינוך שקיבל הגיע מ'אסכולת' מנשה ושותפיו. המהפך באישיותו ובדרכו החל בגיל שש עשרה, שמונה שנים לאחר שישב על כס המלוכה:

ובשמונה שנים למלכו והוא עודנו נער החל לדרוש לאלהי דויד אביו ובשמים עשרה שנה החל לטהר את יהודה וירושלם מן הבמות והאשרים והפסלים והמסכות. וינתצו לפניו את מזבחות הבצלים והחמנים אשר למעלה מעליהם גרע והאשרים והפסלים והמסכות שפר והדק ויזרק על פני הקברים הזבחים להם. ועצמות פהנים שרף על מזבחותים ויטהר את יהודה ואת ירושלם. ובערי מנשה ואפרים ושמעון ועד נפתלי בחרבתיהם סביב. וינתץ את המזבחות ואת האשרים והפסלים פתת להדק וכל החמנים גרע בכל ארץ ישראל וישב לירושלם.⁶

מה גורם לנער צעיר ללכת נגד הזרם העכור ששורר ביהודה כבר שישים וחמש שנים? זאת לא נדע בבירור. סבורני, שגם במציאות הרוחנית הקשה ביותר, ביהודה ובישראל, תמיד היו יחידים, ואולי אף יותר מזה, שלא הלכו בזרם, ועבדו את ה' באמת ובתמים. אנשים אלו היו בדרך כלל קשורים אל חוגי הנביאים ואל כהנים יראי ה', שניסו בכל כוחם לשמור את תורת ה'. בתקופות מסוימות הדבר לא היה פשוט כלל ועיקר, ונביאי ה' נרדפו על ידי השלטונות, כדוגמת הצייד הנרחב והיסודי, שערכה איזבל המרשעת במלכות אחאב.⁷ הנער יאשיהו החל לחפש את דרכו בחיים ולשאול שאלות, בדומה לאברהם בשעתו. שאלות וחיפושים אלו הביאו אותו לבחור ללכת בדרך ה'. הליכה בדרך ה', משמעותה בראש ובראשונה, סילוק העבודה הזרה מיהודה ואף משטחי שבטים אחרים שהיו בעבר בשלטון ישראל. יאשיהו יפעל במהלך שנות מלכותו באופן תקיף ונמרץ נגד כל מרכיבי העבודה הזרה וכהניה.

2. מציאת ספר התורה בבית ה'

פעילות זו, שמתחילה בשנת שתים עשרה למלכו, מגיעה לשיאה בשנה השמונה עשרה:

ויהי בשמונה עשרה שנה למלך יאשיהו שלח המלך את שפן בן אצליהו בן משלם הספר בית ה' לאמר. עלה אל חלקיהו הכהן הגדול ויתם את הכסף המובא בית ה' אשר אספו שמרי הסף מאת העם. ויתנהו על יד עשי המלאכה המפקדים בית ה' ויתנו אתו לעשי המלאכה אשר בבית ה' לתזק בנדק הבית. לתרשים ולפנים ולגדרים ולקנות עצים

4. שם טז. 'פה לפה' - מקצה לקצה (ע"פ פירוש דעת מקרא). יתכן שהכוונה היא לחיסול שיטתי של המתנגדים הפוטנציאליים לשלטונו, ובכללם, כמובן, יראי ה' וחסידיו.
5. אביו היה בן שש עשרה בזמן הולדתו, שהרי אמן מלך בגיל עשרים ושתים והוא מלך רק שנתיים, עד גיל עשרים וארבע.
6. דברי הימים ב', לד, ג-ז.
7. ואף על פי כן, נותרו מאה נביאי ה' שהוחבאו במערה על ידי עובדיהו אשר על הבית של אחאב, שהיה ירא את ה' (מלכים א', יח, ג).

וְאֶבְנֵי מַחְצָב לְחֹזֶק אֶת הַבַּיִת. אֶף לֹא יִחַשְׁבֻּ אִתָּם הַכֶּסֶף הַנֶּחֱטָן עַל יָדָם כִּי בְאֲמוֹנָה הֵם עֹשִׂים.⁸

בכל תקופת מנשה ואמון, ואולי אף בראשית תקופת יאשיהו, עד שחל המהפך בדרכו, הופסקה עבודת המקדש, שכן בתוך המקדש היו פסלים ומצבות לעבודה הזרה. בכל משך התקופה הארוכה הזאת, כשבעים וחמש שנה, בית המקדש הוזנח, ולא נעשו בו עבודות תחזוקה ושיפוץ. והנה במהלך השיפוץ הכללי והיסודי של המקדש, לפתע מגיע חלקיהו הכהן הגדול אל המלך עם ידיעה מרעישה:

וַיֹּאמֶר חֲלִיקְיָהוּ הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל עַל שָׁפָן הַסֹּפֵר סֵפֶר הַתּוֹרָה מִצְאָתִי בְּבַיִת ה' וַיִּתֵּן חֲלִיקְיָהוּ אֶת הַסֵּפֶר אֶל שָׁפָן וַיִּקְרָאֵהוּ... וַיְהִי כִשְׁמַע הַמֶּלֶךְ אֶת דְּבָרֵי סֵפֶר הַתּוֹרָה וַיִּקְרַע אֶת בְּגָדָיו.⁹

מה גורם ליאשיהו להתרגשות כה גדולה? מדוע הוא קורע את בגדיו ומזדעזע בצורה כזו? יש מהפרשנים שטוענים שהספר הנמצא בבית ה', היה הספר שכתבו משה רבנו בכבודו ובעצמו, ועתה הוא נמצא במהלך השיפוץ. רמז לכך מצוי בקטע שקראנו; הכתוב מכנה את ספר התורה בה' הידיעה - 'ספר התורה'. לפירוש זה ישנה ראייה כמעט מפורשת במקבילה בדברי הימים:

וּבְהוֹצִיאָם אֶת הַכֶּסֶף הַמּוּבָא בַּיִת ה' מִצְאָ חֲלִיקְיָהוּ הַכֹּהֵן אֶת סֵפֶר תּוֹרַת ה' בְּיַד מִשָּׁה. וַיֵּצֵן חֲלִיקְיָהוּ וַיֹּאמֶר אֶל שָׁפָן הַסֹּפֵר סֵפֶר הַתּוֹרָה מִצְאָתִי בְּבַיִת ה' וַיִּתֵּן חֲלִיקְיָהוּ אֶת הַסֵּפֶר אֶל שָׁפָן.¹⁰

לא ספר תורה סתם, אלא 'ספר תורת ה' ביד משה'. כך כותב המלבי"ם:

רוצה לומר: הספר תורה שכתב משה שהיה מונח אצל הארון גנזוהו בימי מנשה ששרף התורה ועכשיו מצא אותו, ועל זה אמרו: 'ספר התורה' בה' הידיעה, ובדברי הימים מפרש 'מצא חלקיהו הכהן את ספר תורת ה' ביד משה' - ר"ל ספר תורה שכתב משה.¹¹

במדרש הגדול מופיעה מסורת שטוענת, שכאשר פתחו את הספר בפניו של יאשיהו, הוא נפתח 'במקרה' בספר דברים פרק כז, פסוק כו:

בשעה שמצא חלקיהו הכהן את הספר בעזרה מצאו נגלל עד פסוק זה: 'אָרוּר אֲשֶׁר לֹא יָקִים אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת לַעֲשׂוֹת אוֹתָם' (דברים כז, כו) - על הדבר הזה קרע ואמר: עלינו הקים!¹²

מפרשים אחרים¹³ סבורים שהספר נפתח בפסוק אחר מאותה הפרשה:

יֹדְלֶךָ ה' אֶתְךָ וְאֶת מַלְכְּךָ אֲשֶׁר תִּקְּים עָלֶיךָ אֶל גּוֹי אֲשֶׁר לֹא יִדְעָתָ.¹⁴

8. מלכים ב', כב, ג-ו.

9. שם, י-יא.

10. דברי הימים, שם, יד-טו.

11. פירוש המלבי"ם למלכים, וע' גם בפרושו לדברי הימים.

12. מדרש הגדול, דברים, כז, כו.

13. כן פירשו רש"י, רד"ק, מצודת דוד ומלבי"ם. נציין שאצל חז"ל פסוק זה פורש כגורם להחלטתו של יאשיהו לגנוז את ארון הברית (תוספתא, סוטה, יג, א; בבלי, יומא, נב ע"ב; בבלי, הוריות, יב ע"א; ירושלמי, שקלים, ו, א). ויתכן שאלו המקורות שעמדו בפני הפרשנים בעניין זה.

עלה בדעתי ששתי המסורות צודקות. הלא שני הפסוקים מופיעים באותה פרשה עצמה, פרשת 'כי תבוא', במרחק של שלושים וששה פסוקים זה מזה. ולכן אפשר, שהפסוק 'ארור האישי' והפסוק 'יולך ה' אותך' היו באותה עמודה (או על כל פנים בשתי עמודות סמוכות) ולכן הם צדו מיד את עיניו של יאשיהו. הדברים מזעזעים את המלך הצעיר עד מאוד והוא רואה בזה תמרור אזהרה בולט מהשמים על חורבן שקרב ובה על מלכות יהודה.

האם אפשר למצוא אסמכתא לדברי המפרשים וחז"ל בפסוקי הפרשה? דומה שכן. נעקוב אחרי הספר המיוחד של משה רבנו, ונראה מה אירע אתו. כך אנו קוראים בספר דברים:

ויהי ככלות משה לכתב את דברי התורה הזאת על ספר עד תמם. ויצו משה את הלויים נשאוי ארון ברית ה' לאמר. לקח את ספר התורה הזו ושמתם אתו מצד ארון ברית ה' אלהיכם ויהי שם בך לעד.¹⁵

הספר שנכתב על ידי משה רבנו הונח בארון לצד לוחות הברית.¹⁶ אך לפני כן בפרק כז נאמר:

והיה ביום אשר תעברו את הירדן אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך והקמת לך אבנים גדולות ושדת אתם בשיד. וכתבת עליהן את כל דברי התורה הזאת בעברך למען אשר תבא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך ארץ זבת חלב ודבש פאשר דבר ה' אלהי אבותיך לך. והיה בעברכם את הירדן תקימו את האבנים האלה אשר אנכי מצוה אתכם היום בהר עיבל ושדת אותם בשיד. ובנית שם מזבח לה' אלהיך מזבח אבנים לא תניף עליהם ברזל... וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת באר היטב...

ויצו משה את העם היום שהוא לאמר. אלה יעמדו לברך את העם על הר גרזים בעברכם את הירדן שמעון ולוי ויהודה ויששכר ויוסף ובנימן. ואלה יעמדו על הקללה בהר עיבל ראובן גד ואשר וזבולן דן ונפתלי. וענו הלויים ואמרו אל כל איש ישראל קול רם: ארור האישי אשר יעשה פסל ומסכה תועבת ה' מעשה ידי חרש ושם בסתר וענו כל העם ואמרו אמן. ארור מקלה אביו ואמו ואמר כל העם אמן. ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם ואמר כל העם אמן.¹⁷

עם ישראל נצטווה לשמוע ברכות וקללות שייאמרו במעמד מיוחד של כל העם בהר גרזים והר עיבל, בסמוך לכניסתם לארץ. ואכן יהושע מקיים את הצו הזה כמשמעו:

אז בנה יהושע מזבח לה' אלהי ישראל בהר עיבל. פאשר צוה משה עבד ה' את בני ישראל פפתוב בספר תורת משה מזבח אבנים שלמות אשר לא הניף עליהן ברזל ויעלו עליו עלות לה' ויזבחו שלמים. ויכתב שם על האבנים את משנה תורת משה אשר כתב לפני בני ישראל. וכל ישראל וזקניו ושטריים ושפטיו עמדים מזה ומזה לארון נגד הפתחים הלויים נשאוי ארון ברית ה' פגר פאזרח חציו אל מול הר גרזים והחציו אל מול

14. דברים, כח, לו.

15. דברים, לא, כד-כו.

16. ע' ברש"י שהביא את שתי הדעות בבבלי, בבא בתרא יד ע"א, אם ספר התורה היה מונח בתוך הארון או לצידו על דף מיוחד. כך או כך, ספר התורה היה בצמוד לארון ברית ה'.

17. דברים, כז. למעשה כבר לפני כן מזכיר משה בנאומו את הברכה והקללה בהקשר של הר גרזים והר עיבל: ראה אנכי נתן לפניכם היום ברכה וקללה. את הברכה אשר תשמעו אל מצות ה' אלהיכם אשר אנכי מצוה אתכם היום. והקללה אם לא תשמעו אל מצות ה' אלהיכם וטרפתם מן הירדן אשר אנכי מצוה אתכם היום לקחת אתרי אלהים אחרים אשר לא ידעתם. והיה כי יביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה ונתתה את הברכה על הר גרזים ואת הקללה על הר עיבל" (דברים, יא, כו-כט).

הר עיבל פֶּאֶשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה עֲבָד ה' לְכַרֵּךְ אֶת הָעָם יִשְׂרָאֵל בְּרֵאשִׁיטָה. וְאַחֲרָיִךְ כֵּן קָרָא אֶת
 כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַבְּרִיכה וְהַקְּלָלָה כְּכֹל הַפְּתוּב בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה. לֹא הָיָה דְבָר מִפֶּלֶא אֲשֶׁר
 צִוָּה מֹשֶׁה אֲשֶׁר לֹא קָרָא יְהוֹשֻׁעַ נֶגְדַּ כָּל קְהַל יִשְׂרָאֵל וְהַנָּשִׁים וְהַטַּף וְהַגֵּר הַהֹלֵךְ
 בְּקִרְבָּם.¹⁸

'דברי התורה הברכה והקללה' - הם הם הדברים שבפרשת כי תבוא שנאמרו בהר גריזים והר עיבל,¹⁹
 כאשר עם ישראל כולו שמע את דברי הברכה והקללה וענה אמן. רמז לכך שזו היתה הפרשה שבה
 קראו לפני יאשיהו, אפשר לראות בדברים של יאשיהו: "לכו דרשו את ה' בעדי ובעד העם ובעד כל
 יהודה על דברי הספר הנמצא הנה כי גדולה חמת ה' אשר היא נצתה בנו על אשר לא שמעו אבתינו על
 דברי הספר הנה לעשות ככל הפתוב עלינו" (שם, יג). בדבריה של חולדה הרמזים הרבה יותר ברורים:
 "אשר דברתי על המקום הנה ועל ישיביו להיות לשמה ולקללה". רמז ברור עוד יותר מצוי בדבריה של
 חולדה במקבילה בדברי הימים:

כֹּה אָמַר ה' הֲנִי מְבִיא רָעָה עַל הַמָּקוֹם הַזֶּה וְעַל יוֹשְׁבָיו אֶת כָּל הָאֱלוֹת הַפְּתוּבוֹת עַל הַסֵּפֶר אֲשֶׁר
 קָרָאוּ לִפְנֵי מֶלֶךְ יְהוּדָה.²⁰

זהו רמז ברור לאלות הברית הנאמרות בספר דברים, כלפי מי שירצה ללכת בשירות לבו:

לֹא יֵאבֶה ה' סֶלַח לוֹ כִּי אָז יַעֲשֶׂן אִף ה' וְקִנְאָתוֹ בְּאִישׁ הַהוּא וְרִבְצָה בּוֹ כָּל הָאֲלֹהִים
 הַפְּתוּבִים בְּסֵפֶר הַזֶּה וּמִתְּחִיל ה' אֶת שְׁמוֹ מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם. וְהִבְדִּילוּ ה' לְרָעָה מִפְּלֵי שְׂבָטֵי
 יִשְׂרָאֵל כְּכֹל אֱלוֹת הַבְּרִית הַפְּתוּבִים בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה.²¹

מסתבר אפוא שהפעם האחרונה שבה קראו בספר התורה המיוחד שכתבו משה, היה האירוע החשוב
 והמכונן בהר גריזים והר עיבל. באירוע זה, כאמור, קראו בפרשת הברכה והקללה, ומאז ועד עתה
 הספר היה מונח בתוך ארון הברית ולא נפתח.²² ברור אם כן, שעתה, לאחר היעלמותו לתקופה של
 עשרות שנים, בזמנו של מנשה מלך יהודה, פתחו את ספר התורה ועיינו בו והוא נפתח 'במקרה'

18. יהושע, ח, ל-לה. נציין שיהושע חזר ומכנס את כל ישראל פעם נוספת בשכם לפני מותו ומזהירם לשמור את מצוות ה' (ע'
 יהושע, כד). מסתבר שהוא רצה להזכיר להם את מעמד הכניסה לארץ וקריאת הברכות והקללות.
 19. דבר זה נחלקו הפרשנים ביהושע מה בדיוק קראו (ע' רד"ק לפסוקים לד-לה). נראה כפשוט המקרא וכפשוט המשנה והגמרא
 (ע' בבלי, סוטה, לב ע"א) שקראו רק את הברכות והקללות שבפרשת כי תבוא.
 20. דברי הימים ב', לד, כד. גם נבואת צפניה הנביא, שניבא בימי יאשיהו בן אמן, מבשרת בשורות קשות ביותר, ויש בה רמזים
 ברורים לתוכחה של פרשת כי תבוא:

ספר צפניה, פרק א, פס' יג-יז: ספר דברים, פרק כח, פס' כט-נב:

...וּבְנֵי כְתִים לֹא יִשְׁבוּ וְנִטְעוּ כְרָמִים וְלֹא יִשְׁתּוּ אֶת
 זֵינָם. יוֹם עֲבָרָה הַיּוֹם הַהוּא יוֹם צָרָה וּמִצְוָקָה יוֹם
 שִׁאָה וּמִשׁוּאָה יוֹם חֲשֵׁךְ וְאֶפְלָה יוֹם עֲנָן וְעַרְפָּל. יוֹם
 שׁוֹפָר וְיִתְרוּעָה עַל הָעָרִים הַבְּצֻרוֹת וְעַל הַפְּנוֹת
 הַגְּבוּהוֹת. וְהַצֹּרִחִי לְאָדָם וְהַלְכוּ פְעֻזִים כִּי לֹא הָטְאוּ
 וְשִׁפְךְ דָּמִים כְּעֶפֶר וְלִחְמָם כְּגִלְלִים.
 וְהָיִיתָ מְמַשֵּׁשׁ בְּצִהָרִים פֶּאֶשֶׁר יִמְשֵׁשׁ הָעֵרֶב בְּאֶפְלָה
 וְלֹא תִצְלִיחַ אֶת דְּרָכֶיךָ וְהָיִיתָ אִף עֲשׂוֹק וְגִזּוּל כָּל
 הַיָּמִים וְאִין מוֹשִׁיעַ. אִשָּׁה תֹארֵשׁ וְאִישׁ אַחַר יִשְׁכַּבְנָהּ
 בַּיַּת חֲבִנָה לֹא תִשָּׁב בּוֹ כָּרִם תִּשַׁע וְלֹא תִחַלְלֶנּוּ...
 וְהָצֵר לָךְ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ עַד הַיָּדָת חֲמִתֶיךָ הַגְּבוּהוֹת
 וְהַבְּצֻרוֹת אֲשֶׁר אַתָּה בֹטָח בָּהֶן בְּכָל אַרְצֶךָ וְהָצֵר לָךְ
 בְּכָל שְׁעָרֶיךָ בְּכָל אַרְצֶךָ אֲשֶׁר נָתַן ה' אֱ-לֹהֶיךָ לָךְ.

21. דברים, כט, יט-כ.
 22. לא ביאר הכתוב ולא ביארו הפרשנים מהיכן קראו את הברכות והקללות, האם מספר התורה, או מהאבנים שעליהם נכתבו.
 לפי המשנה במסכת סוטה (פרק ז), נראה שקודם קראו את הברכות והקללות מספר התורה ורק לאחר מכן כתבו על האבנים
 את דברי התורה. דבר זה נוגד לכאורה את פשוט הכתוב, שבפסוק לב הוא מדבר על כתיבת משנה התורה על האבנים, ובפסוק
 לד הוא מתאר את קריאת 'הברכה והקללה'. וע' בבלי, סוטה, לו ע"א, ובתוספות שם. על כל פנים, נראה שהכתיבה על
 האבנים לא נועדה כדי לקרוא מהאבנים, אלא כדי להוות 'מוזכרת' מאותו אירוע לעם ישראל ואולי אף לבאי עולם (כדברי
 הגמרא שם), אבל בודאי שאין כל מצוה לקרוא מאבנים אלא מספר תורה כשר - ספרו של משה רבנו.

בפרשת האלות.²³

מעבר לסמליות שבדבר, יאשיהו קולט עתה עניין עקרוני. הוא מבין שממלכת יהודה עומדת לפני קטסטרופה עצומה. כל החששות והאזהרות של משה ויהושע תלמידו וכל הנביאים הבאים אחריהם מפני חטאי העם לא הועילו, והעם עדיין חוטא ועובד עבודה זרה. מה שאירע לממלכת ישראל לפני זמן לא רב, עלול לקרות עתה גם לממלכת יהודה!
מה עושים? כיצד נוהגים בזמן כה קשה?

3. נבואת חולדה

ליאשיהו ברור שיש לפנות אל ההנהגה הרוחנית כדי לקבל עצה, והוא פונה לחולדה הנביאה. מדוע לא פנה לירמיה שהיה נביא כבר חמש שנים (שהרי הוא התחיל להתנבא בשנת 13 ליאשיהו), או לצפניה, שניבא גם הוא באותה התקופה? במצודת דוד הובאו דברי חז"ל:²⁴ "מפני שהנשים רחמניות הן, הלכו אליה שהיא תתפלל בעדם. או יתכן אשר שאר הנביאים לא היו אז בירושלים". הרלב"ג מיישב: "ידמה שהיו בישראל אז נביאים זולת חולדה אך שלח אליה מפני היותה קרובה לו כי היתה אז בירושלם".
תהיה הסיבה אשר תהיה, תשובתה של חולדה לשלוחי המלך קשה ונוקבת עד תהום:

וְתֹאמַר אֲלֵיהֶם פֹּה אָמַר ה' אֱ-לֹהֵי יִשְׂרָאֵל אָמְרוּ לְאִישׁ אֲשֶׁר שָׁלַח אֶתְכֶם אֵלַי. פֹּה אָמַר ה' הֲנִי מְבִיא רָעָה אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה וְעַל יְשֻׁבָיו אֶת כָּל דְּבָרֵי הַסֵּפֶר אֲשֶׁר קָרָא מֶלֶךְ יְהוּדָה. תַּחַת אֲשֶׁר עָזַבְנִי וַיִּקְטְרוּ לְאֱלֹהִים אֲחֵרִים לְמַעַן הַכְּעִיסֵנִי בְּכָל מַעֲשֵׂה יְדֵיהֶם וַנִּצְתָּה חֲמָתִי בַּמָּקוֹם הַזֶּה וְלֹא תִכְפְּרָה. וְאֵל מֶלֶךְ יְהוּדָה הִשְׁלַח אֶתְכֶם לְדַרְשׁ אֶת ה' פֹּה תֹאמְרוּ אֵלָיו פֹּה אָמַר ה' אֱ-לֹהֵי יִשְׂרָאֵל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ. יַעַן רַף לְכַבֵּךְ וַתִּכְנַע מִפְּנֵי ה' בְּשִׁמְעֶךָ אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי עַל הַמָּקוֹם הַזֶּה וְעַל יְשֻׁבָיו לְהִיּוֹת לְשִׁמָּה וְלִקְלָלָה וַתִּקְרַע אֶת בְּגָדֶיךָ וַתִּבְכֶּה לְפָנַי וְגַם אָנֹכִי שָׁמַעְתִּי נְאֻם ה'. לָכֵן הֲנִי אֹסֵף עַל אֲבֹתֶיךָ וְנֹאֲסַפְתָּ אֶל קַבְרֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם וְלֹא תִרְאֶינָה עֵינֶיךָ בְּכָל הַרְעָה אֲשֶׁר אָנִי מְבִיא עָלֶיךָ הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיִּשְׁיבוּ אֶת הַמֶּלֶךְ דָּבָר.²⁵

החורבן בדרך. יאשיהו עצמו יכול אמנם להירגע, כיון שהוא ימות בשלום ולא יראה 'בכל הרעה', אבל ממלכת יהודה וירושלים לא תינצלנה מחמת ה'. אין כל אפשרות לעצור את החורבן הקרב ובא. מה עושים במקרה כזה? מה יהודי עושה כאשר אומרים לו, שכבר נאמר 'מאחורי הפרגוד'²⁶ שאין עוד כל דרך לתקן, וכבר נגזרה גזירה?

4. 'אין ויאוש בעולם כללי'

יאשיהו²⁷ אינו מתייאש. הוא למד ממוריו הנביאים את הכלל היסודי בנבואה: "הַנְּבִיאִים אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנַי וְלְפָנֶיךָ מִן הָעוֹלָם וַיִּנְבְּאוּ אֶל אַרְצוֹת רַבּוֹת וְעַל מַמְלָכוֹת גְּדוֹלוֹת לְמַלְחָמָה וּלְרָעָה וּלְדָבָר. הַנְּבִיאִים אֲשֶׁר

23. רעיון זה שמעתי מהרב יוסי אליצור.

24. ר' בבלי, מגילה, יד ע"ב, שם מובאת תשובה נוספת של ר' יוחנן, שירמיהו לא היה באותה העת בירושלים כיון שהלך להחזיר את עשרת השבטים.

25. מלכים ב', כב, טו-כ.

26. אני רומז למה שמובא בבבלי, חגיגה, טו ע"א, על אלישע ששמע מאחרי הפרגוד: "שוכו בנים שוכבים - חוץ מאחרי".

27. השורש 'אש' מונח בשמו של יאשיהו, ובעצם עיקר עניינו הוא לא להתייאש. ירמיהו רומז שהיו רבים בתקופתו שכן התייאשו: "מִנְעֵי רִגְלֶךָ מִיַּחַף וּגְרוּנְךָ מִגְרוּנָה מִצְמָאָה וְתִאמְרוּי נֹאֲשׁ לֹא פִי אֶהְבְּתִי וְרִים וְאַחֲרֵיהֶם אֶלֶף" (ירמיהו, ב, כה) וכן:

יָבֵא לְשָׁלוֹם בָּבֶא דְּבַר הַנְּבִיא יְוֹדַע הַנְּבִיא אֲשֶׁר שָׁלְחוּ ה' בְּאֶמֶת.²⁸ וּבְצוּרָה בְּרוּרָה יוֹתֵר: "רָגַע אֲדַבֵּר עַל גּוֹי וְעַל מַמְלָכָה לְנִתּוֹשׁ וּלְנִתּוּץ וּלְהֶאֱבִיד. וְשָׁב הַגּוֹי הַהוּא מִרְעַתוֹ אֲשֶׁר דִּבְרַתִּי עָלָיו וְנִחַמְתִּי עַל הַרְעָה אֲשֶׁר חִשְׁבֹתִי לַעֲשׂוֹת לוֹ".²⁹
והסביר זאת הרמב"ם:

דברי הפורענות שהנביא אומר כגון שיאמר פלוני ימות או שנה פלונית רעב או מלחמה וכיוצא בדברים אלו אם לא עמדו דבריו אין בזה הכחשה לנבואתו, ואין אומרים הנה דבר ולא בא, שהקב"ה ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה ואפשר שעשו תשובה ונסלח להם כאנשי נינוה, או שתלה להם כחזקיהו.³⁰

יאשיהו מבין שהוא יכול לשנות את רוע הגזירה. על מנת לשנות את נבואת הפורענות, יש רק דרך אחת: תשובה.

הוא אינו משתהה, ומכנס מיד את כל העם מגדול ועד קטן לירושלים:

וַיִּשְׁלַח הַמֶּלֶךְ וַיֹּאסְפוּ אֵלָיו כָּל זְקֵנֵי יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם. וַיַּעַל הַמֶּלֶךְ בֵּית ה' וְכָל אִישׁ יְהוּדָה וְכָל יִשְׂרָאֵל וִירוּשָׁלַם אִתּוֹ וְהַכֹּהֲנִים וְהַנְּבִיאִים וְכָל הָעָם לְמִקְטָן וְעַד גְּדוֹל וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵיהֶם אֶת כָּל דְּבָרֵי סֵפֶר הַבְּרִית הַנִּמְצָא בְּבֵית ה'. וַיַּעֲמֵד הַמֶּלֶךְ עַל הָעַמּוּד וַיִּכְרַת אֶת הַבְּרִית לִפְנֵי ה' לְלַכֵּת אַחֵר ה' וְלִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְאֶת עֲדוּתָיו וְאֶת חֻקָּתָיו בְּכָל לַב וּבְכָל נַפֶּשׁ לְהִקְיֵם אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית הַזֹּאת הַכְּתוּבִים עַל הַסֵּפֶר הַזֶּה וַיַּעֲמֵד כָּל הָעָם בְּבְרִית.³¹

יאשיהו כורת ברית עם ה'. מה היא משמעות של כריתת ברית? כריתת ברית היא הסכם מחייב בין שני צדדים. ההסכם הוא ברור: עם ישראל מתחייב לשמור את מצוות ה', והקב"ה יתחייב לבטל את רוע הגזירה! ברית זו היא למעשה הסיכוי היחיד להצלת עם ישראל בעת הזאת! אולם הסיכון בכריתת ברית גדול מאוד; אדם שמתחייב בעצמו, ובמיוחד אם זה מיוזמתו, זה הרבה יותר מחייב אותו, מאשר אם באים אליו בטענה מכח ההתחייבות של אבות אבותיו. מאידך, זה גם הסיכוי היחיד להצלה. עתה כשעם ישראל מתחייב בעצמו לקיים את מצוות ה' ולזנוח את העבודה הזרה, יש סיכוי להציל את מלכות יהודה והמקדש! מיד לאחר כריתת הברית יאשיהו עובר לעשייתן:

וַיִּצְו הַמֶּלֶךְ אֶת חִלְקִיָּהוּ הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וְאֶת פְּהֵנִי הַמְּשֻׁנָּה וְאֶת שְׁמַרְיָ הַסֹּפֵר לְהוֹצִיא מֵהִיכָל ה' אֶת כָּל הַכֵּלִים הָעֲשׂוּיִם לַבַּעַל וְלְאֲשֵׁרָה וְלִכָּל צָבָא הַשָּׁמַיִם וַיִּשְׂרְפֵם מִחוּץ לִירוּשָׁלַם בְּשָׂדֵמוֹת קָדְרוֹן וְנִשָּׂא אֶת עֲפָרָם בֵּית אֵל. וְהִשְׁבִּית אֶת הַכִּמְרִים אֲשֶׁר נָתַנוּ מְלָכֵי יְהוּדָה וַיִּקְטֹר בְּבָמֹת בְּעָרֵי יְהוּדָה וּמִסָּבֵי יְרוּשָׁלַם וְאֶת הַמִּקְטָרִים לַבַּעַל לְשִׁמְשׁ וְלִיָּרַח וְלַמְזֻלוֹת וְלִכָּל צָבָא הַשָּׁמַיִם. וַיִּצָּא אֶת הָאֲשֵׁרָה מִבֵּית ה' מִחוּץ לִירוּשָׁלַם אֶל נַחַל קָדְרוֹן וַיִּשְׂרַף

²⁸ "ועתה אמר נא אל איש יהודה ועל יושבי ירושלים לאמר פה אמר ה' הנה אנכי יוצר עליכם רעה וחשב עליכם מחשבה שובו נא איש מדרכו הרעה והיטיבו דרכיכם ומעלליכם. ואמרו נואש פי אחרי מחשבותינו נלך ואיש שררות לבו הרע נעשה" (שם, יח, יא-יב).

²⁸ ירמיהו, כח, ח-ט.

²⁹ שם, יח, ז-ח.

³⁰ משנה תורה, הלכות יסודי התורה, י, ד.

³¹ מלכים ב', כג, א-ג.

אתה בנחל קדרון וידק לעפר וישלף את עפרה על קבר בני העם. ויתן את פתי הקדשים אשר בבית ה' אשר הנשים אגות שם בתים לאשרה...³²

5. שנת היובל

לשנה השמונה-עשרה למלך יאשיהו היתה יחודיות נוספת. שנה זו היתה בעצם שנת היובל האחרונה לפני החורבן. וזו מניין?

ביחזקאל מוזכרת שנת היובל באחת מנבואותיו:

בְּעֶשְׂרִים וְחָמֵשׁ שָׁנָה לְגִלוּתֵנוּ בְּרֵאשׁ הַשָּׁנָה בְּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ בְּאַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה אַחַר
אֲשֶׁר הִפְתָּה הָעִיר בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה.³³

מה פירוש המילים "בראש השנה בעשור לחודש"? הלא עשור לחודש זה יום הכיפורים? מסתבר ששנה זו היתה שנת יובל, וכדברי הגמרא: "איזו היא שנה שראש השנה בעשור לחדש? הוי אומר: זה יובל".³⁴ והנה, יחזקאל מציין שנבואה זו נאמרת ארבע עשרה שנה לאחר חורבן הבית ועשרים וחמש שנה אחר לאחור גלות יהויכין. כמה זמן עבר מאז שנת שמונה-עשרה ליאשיהו? מגלות יהויכין עברו עשרים וחמש שנה (13 שנים של יאשיהו, 3 חודשים של בנו יהואחז, 11 שנים של בנו יהויקים ועוד 3 חודשים ליהויכין עד שגלה - סך הכל עשרים וארבע שנים וששה חודשים, שהם בעצם 25 שנה), ומחורבן הבית שלושים ושש שנה (יש להוסיף ל-25 עוד 11 שנים של מלכות צדקיהו). אם כן יוצא שהברית של יאשיהו בשנה השמונה-עשרה, נעשתה בשנת היובל.³⁵ מסתבר שיאשיהו מנצל את שנת היובל לכריתת ברית מחודשת עם ה' ולתיקון מצבו הרוחני של העם. יאשיהו נחוש בדעתו לעצור את החורבן. לשם כך הוא רודף את העבודה הזרה מקרב ישראל עד חורמה פוגע בכהני הבעל והעבודה הזרה, ומשמיד את מקומות ואביזרי העבודה הזרה בכל רחבי ממלכת יהודה. הכתוב מתאר בפסוקים רבים (שישה-עשר פסוקים!) את פעולותיו הנרחבות של יאשיהו במיגור העבודה הזרה.³⁶

בהמשך מתואר חג הפסח המיוחד, שעורך יאשיהו:

וַיֵּצֵא הַמֶּלֶךְ אֶת כָּל הָעָם לְאָמֹר עֲשׂוּ פֶסַח לַה' אֲלֵהֶיכֶם כַּפְּתוּב עַל סֵפֶר הַבְּרִית הַזֶּה. כִּי
לֹא נַעֲשֶׂה כַּפֶּסַח הַזֶּה מִיָּמֵי הַשְּׁפָטִים אֲשֶׁר שִׁפְטוּ אֶת יִשְׂרָאֵל וְכָל יְמֵי מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל
וּמַלְכֵי יְהוּדָה. כִּי אִם בְּשִׁמְנֵה עֶשְׂרֵה שָׁנָה לַמֶּלֶךְ יֵאָשְׁיָהוּ נַעֲשֶׂה הַפֶּסַח הַזֶּה לַה'
בִּירוּשָׁלַם.³⁷

הפסח מסמל בכמה מקומות אחרים בתנ"ך התחדשות לאומית; החל מפסח מצרים שבו נוצרנו כעם, ובהמשך בפסח שעושה יהושע לפני הכיבוש וההתנחלות בארץ ישראל,³⁸ וכן הפסח שעושה חזקיהו

32. שם, ד-ז.

33. יחזקאל, מ, א.

34. בבלי, ערכין, יב ע"א, וע' גם בפרשנים על הפסוק ביחזקאל.

35. או בצורה נוספת: 13 (יאשיהו) + 11 (יהויקים) + 11 (צדקיהו) + 14 ("אחר אשר הוכתה העיר") + (3 חודשים ליהואחז ו-3 ליהויכין ועוד חלקי שנה אחרים) = 50.

36. במקבילה בדברי הימים ב', לד, מוקדש לתיאור זה רק פסוק אחד, פסוק לג!

37. מלכים ב', כג, כא-כג. לעומת התיאור הקצר באופן יחסי מספר מלכים, במקבילה בדברי הימים ב' (פרק לה) הפסח שעשה יאשיהו מתואר בפירוט רב על פני רובו של פרק לה (תשעה-עשר פסוקים).

38. יהושע, ה, יא.

שהיה בו ממד של התחדשות לאחר התקופה הקשה של אביו אחז.³⁹ בפסח בא לידי ביטוי הקשר המיוחד שבין ישראל לקב"ה. יאשיהו מנסה אפוא לחדש את הקשר הזה ולהתחיל מחדש. עד כמה שנה השמונה עשרה היתה משמעותית, ניתן להיווכח גם מהפסוקים הראשונים של ספר יחזקאל:

וַיְהִי בְּשָׁלְשִׁים שָׁנָה בְּרַב־עֵי בְּחַמְשָׁה לַחֹדֶשׁ וַאֲנִי בְּתוֹךְ הַגּוֹלָה עַל נְהַר כְּבָר נִפְתָּחוּ הַשָּׁמַיִם וַאֲרָאָה מֵרְאוֹת אֱ-לֹהִים. בְּחַמְשָׁה לַחֹדֶשׁ הַיָּמָּה הַחֲמִישִׁית לַגְּלוּת הַמֶּלֶךְ יוֹזְכִין.⁴⁰

נבואתו הראשונה של יחזקאל, 'מעשה המרכבה', נאמרת בשנה החמישית לגלות יהויכין, שש שנים לפני החורבן, בה' בתמוז. אבל מה המשמעות של התאריך 'שלושים שנה'? שלושים שנה למה? חשבון מדויק יגלה שמדובר בשלושים שנה לשנה השמונה עשרה ליאשיהו, שהיתה, כפי שראינו שנת יובל.⁴¹ מסתבר אפוא שיחזקאל מזכיר תאריך זה לשומעי לקחו, והם כבר הבינו מעצמם את כוונתו; אנו נמצאים שלשים שנה ליובל, שלושים שנה אחרי כריתת הברית של יאשיהו לשמירת מצוות ה'. השאלה גדולה ביותר שריחפה אז בחלל האויר היא: האם עם ישראל עמד בהתחייבותו בברית? האם גלות יהויכין, שהתרחשה חמש שנים קודם לכן, לא מאותתת על החורבן המלא הקרב ובא? הכתוב מסכם את פועלו החיובי של יאשיהו בתיאור חיובי יוצא דופן: "וְכִמְהוּ לֹא הָיָה לְפָנָיו מְלֶךְ אֲשֶׁר שָׁב אֶל ה' בְּכָל לְבָבוֹ וּבְכָל נַפְשׁוֹ וּבְכָל מְאֹדוֹ כְּכָל תּוֹרַת מֹשֶׁה וְאַחֲרָיו לֹא קָם כְּמֹהוּ".⁴²

6. האם יאשיהו יצליח לעצור את החורבן?

סיום הסיפור של יאשיהו מותיר את הקורא בתמיהה גדולה. נקרא תחילה את המתואר במלכים:

בַּיָּמִיו עָלָה פְּרֵעָה נְכֹחַ מְלֶךְ מִצְרַיִם עַל מְלֶךְ אֲשׁוּר עַל נְהַר פָּרַת וַיִּלְךְ הַמֶּלֶךְ יֹאשִׁיָּהוּ לְקִרְאָתוֹ וַיְמִיתָהוּ בְּמַגְדוֹ כְּרִאָתוֹ אֹתוֹ. וַיִּרְפָּקְהוּ עֲבָדָיו מֵת מִמַּגְדוֹ וַיִּבְאֵהוּ יְרוּשָׁלַם וַיִּקְבְּרֵהוּ בְּקִבְרֹתוֹ וַיִּקַּח עִם הָאֶרֶץ אֶת הַוְּאֵזוֹ בֶּן יֹאשִׁיָּהוּ וַיִּמְשְׁחוּ אֹתוֹ וַיִּמְלִיכוּ אֹתוֹ תַּחַת אָבִיו.⁴³

לא ברור מתיאור זה, מה בדיוק אירע. מדוע הלך יאשיהו לקראת פרעה? ומדוע פרעה המיתו? במקבילה בדברי הימים מובא פירוט נוסף לאירוע הזה:

אַחֲרֵי כֵל זֹאת אֲשֶׁר הָכִין יֹאשִׁיָּהוּ אֶת הַבַּיִת עָלָה נְכוֹ מְלֶךְ מִצְרַיִם לְהִלָּחֵם בְּכַרְפְּמִישׁ עַל פָּרַת וַיֵּצֵא לְקִרְאָתוֹ יֹאשִׁיָּהוּ. וַיִּשְׁלַח אֵלָיו מְלָאָכִים לֵאמֹר מַה לִּי וְלָךְ מְלֶךְ יְהוּדָה לֹא עֲלֶיךָ אֲתָה הַיּוֹם כִּי אֶל בֵּית מִלְחָמָתִי וְאֱלֹהִים אָמַר לְבַהֲלִנִּי חֲדַל לָךְ מֵאֱלֹהִים אֲשֶׁר עִמִּי וְאֶל יִשְׁחִיתֶךָ. וְלֹא הִסֵּב יֹאשִׁיָּהוּ פָּנָיו מִמֶּנּוּ כִּי לְהִלָּחֵם בּוֹ הִתְחַפֵּשׂ וְלֹא שָׁמַע אֶל דְּבָרֵי נְכוֹ מִפִּי אֱלֹהִים וַיָּבֵא לְהִלָּחֵם בְּבִקְעַת מַגְדוֹ. וַיְרוּ הַיָּרִים לְמֶלֶךְ יֹאשִׁיָּהוּ וַיֹּאמְרוּ הַמֶּלֶךְ לְעַבְדָּיו הַעֲבִירוּנִי כִּי הִחֲלִיתִי מְאֹד. וַיַּעֲבִירוּהוּ עֲבָדָיו מִן הַמְּרַפָּה וַיִּרְפִּיקְהוּ עַל רֶכֶב

39. דברי הימים ב', ל.

40. יחזקאל, א, א-ב.

41. החשבון הוא: 13 (יאשיהו) + 11 (יהויקים) + 1 (יהויכין + יהואחז) + 5 (השנה החמישית לצדיקיהו) = 30. כך מובא בפירושיהם של רש"י ורד"ק על אתר.

42. מלכים ב', כג, כה. אי אפשר שלא לשים לב לקישור הברור לפרשת שמע: "ואהבת את ה'... בכל לבבך ובכל נפשך ואבכל מאודך...".

43. שם, כט-ל.

הַמְשִׁנָּה אֲשֶׁר לוֹ וַיִּלְיָכֶהוּ יְרוּשָׁלַם וַיָּמָת וַיִּקְבֹּר בְּקִבְרוֹת אֲבֹתָיו וְכָל יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם
מִתְאַבְּלִים עַל יֵאֲשִׁיהוּ.⁴⁴

מדברים אלו עולה, שפרעה נכו עולה להילחם בכרכמיש על נהר פרת. קרב זה ידוע לנו גם ממקורות חיצוניים. בקרב איתנים זה נאבקו שלוש האימפריות של התקופה; ככל שכוחה עלה והתחזק באותם הימים מול אשור ומצרים. פרעה נכו יוצא ממצרים על מנת לסייע למלך אשור במאמץ משותף לבלום את עליית האימפריה הבבלית. יאשיהו מנסה לעצור את הצבא המצרי במגידו. פרעה מתרה בו שלא יתערב, אך זה מסרב לחזור בו, וכך הוא נהרג בקרב.⁴⁵ מותו של יאשיהו גורם לשבר גדול בעם ובמיוחד ליראי ה'. אין מלך בספר מלכים ודברי הימים, שמותו מתואר בצורה כה טראגית:

...וְכָל יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם מִתְאַבְּלִים עַל יֵאֲשִׁיהוּ. וַיִּקְוֶנָּהוּ עַל יֵאֲשִׁיהוּ וַיֵּאמְרוּ כָּל הַשָּׂרִים וְהַשְּׂרוֹת בְּקִינֹתֵיהֶם עַל יֵאֲשִׁיהוּ עַד הַיּוֹם וַיִּתְּנוּם לְחָק עַל יִשְׂרָאֵל וְהֵנָּם כְּתוּבִים עַל הַקִּינֹת.⁴⁶

יאשיהו לכאורה לא מת 'בשלום' כפי שנאמר בנבואת חולדה, הרד"ק מפרש: "מהו בשלום? שלא חרב בית המקדש בימיו. וכן הוא מפרש והולך ולא תראינה עיניך בכל הרעה אשר אני מביא אל המקום הזה". הרלב"ג מוסיף: "רוצה לומר: שבמותו יהיה נקבר אצל אבותיו ולא תהיה הרעה בימיו". עם מותו של יאשיהו כמעט נמוגה התקווה להציל את יהודה מהחורבן. ירמיהו ויראי ה' מקוננים לא רק על יאשיהו האיש, אלא גם על תקוות ההצלה מן הפורענות שכמעט כתבה עם מותו.

שתי שאלות מרכזיות אנו צריכים לשאול למקרא הסיום הטראגי של מלכות יאשיהו:
א. מדוע התעקש יאשיהו להתערב בקרב לא לו? האם יש כאן רק הערכה מוטעית מבחינה צבאית? האם חשב באמת שבכוחו לעצור את הצבא המצרי העצום, שהיה בוודאי עדיף ממנו מבחינה צבאית? וכסעיף נוסף בשאלה זו נשאל: מדוע יאשיהו איננו מתייעץ עם הנביא ירמיהו או נביא אחר, והוא מחליט על דעת עצמו להתערב בקרב לא לו?
ב. וזו השאלה היותר עקרונית: מדוע יאשיהו בסופו של דבר לא מצליח לעצור את החורבן? מדוע פועלו מסתיים בצורה כה טראגית? הלא נוכחנו לראות את פעולותיו המבורכות לתיקון מצבו הרוחני של העם? והלא הכתוב מעיד עליו שהיה מלך צדיק ולא היה מלך כמוהו לפניו ואחריו!

7. הביקורת של חז"ל על יאשיהו

בפרשנותם של חז"ל מובאות מספר ביקורות על יאשיהו. בגמרא, מבקרים את יאשיהו על כך שלא התייעץ עם ירמיהו הנביא:

מפני מה נענש יאשיהו? מפני שהיה לו לימלך בירמיהו, ולא נמלך. מאי דרש: זוחרב לא תעבר בארצכם' (ויקרא, כו, ו). מאי 'חרב'? אילימא חרב שאינה של שלום -

44. דברי הימים ב', לה, כ-כד.

45. קרב נוסף בכרכמיש מתרחש ארבע שנים מאוחר יותר ואילו מתייחס ירמיהו בנבואתו (ירמיהו מו, א-ב): "אֲשֶׁר הָיָה דָבָר ה' אֵל יִרְמְיָהוּ תִּנְבֵּיא עַל הַגּוֹיִם. לְמִצְרַיִם עַל חֵיל פְּרָעָה נָכוּ מֶלֶךְ מִצְרַיִם אֲשֶׁר הָיָה עַל נְהַר פָּרָת בְּכִרְקָמִשׁ אֲשֶׁר הָיָה נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל בְּשֵׁנַת הַרְבִּיעִית לַיהוּדִיקִים בֶּן יֵאֲשִׁיהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה". בקרב זה, כפי שמתואר גם בירמיהו, פרעה נכו מוכה מכה קשה בידי הבבלים.

46. דברי הימים ב', לה, כד-כה. בבבלי, מועד קטן, כה ע"ב, מובא: "כי נח נפשיה דרבי יוחנן פתח עליה רבי יצחק בן אלעזר: קשה היום לישראל כיום בא השמש בצהריום, דכתיב: 'זהה ביום ההוא והבאתי השמש בצהריום' (עמוס ח). ואמר רבי יוחנן: זה יומו של יאשיהו". מותו של יאשיהו מדומה לכיבוש השמש כאשר היא בשיא כוחה.

והכתיב 'ונתתי שלום בארץ' (שם)? אלא, אפילו של שלום. והוא אינו יודע שאין דורו דומה יפה.⁴⁷

המדרש, לעומת זאת, סבור שירמיהו פונה מיוזמתו ליאשיהו ומזהיר אותו שלא לצאת נגד הצבא המצרי, אך יאשיהו לא מקבל את עצתו:

'ולא הסב יאשיהו פניו, ולא שמע אל דברי נכו מפי א-להים' - זה ירמיהו שאמר ליאשיהו כך מקובלני מישעיה רבי 'וסכסכתי מצרים במצרים' (ישעיהו, יט, ב) ולא שמע לו, אלא א"ל משה רבה דרבך לא כך אמר: 'וחרב לא תעבור בארצכם' (ויקרא, כו, ו) - וחרבו של אותו רשע עוברת בארצי ובתחומי?! והוא לא היה יודע שכל דורו עובדי עבודה כוכבים היו!⁴⁸

ירמיהו, לפי המדרש, דורש מיאשיהו שלא להתערב במלחמת האימפריות. ירמיהו טוען זאת על פי תפיסתו של ישעיהו שדרש להמנע מהתערבות במלחמות של אחרים. יאשיהו, לעומת זאת, בא בשם הסמכות הגבוהה ביותר - משה רבנו בכבודו ובעצמו. לטענתו, הרי משה קובע במפורש בתורה: 'וחרב לא תעבור בארצכם'!

מה משמעותו של פסוק זה, ומדוע משתמש בו יאשיהו בויכוחו עם ירמיהו? המקור לפסוק הזה הוא מפרשת בחוקותי, והוא בא כהבטחה על קיום מצוות ה':

אם בְּחֻקְתִּי תֵלְכוּ וְאֵת מִצְוֹתַי תִּשְׁמְרוּ וְעֲשִׂיתֶם אֹתָם. וְנָתַתִּי גִשְׁמֵיכֶם בְּעֵתָם וְנָתַנָּה הָאָרֶץ יְבוּלָה וְעֵץ הַשָּׁדֶה יִתֵּן פְּרִי. וְהִשִּׁיג לָכֶם דִּישׁ אֶת בְּצִיר וּבְצִיר יִשָּׂיג אֶת זֵרַע וְאָכַלְתֶּם לֶחְמֵכֶם לְשִׂבְעָה וְיִשְׂבַּתֶּם לְבָטָח בְּאֶרְצְכֶם. וְנָתַתִּי שְׁלוֹם בְּאֶרֶץ וְיִשְׂכַּבְתֶּם וְאִין מִחְרִיד וְהִשְׁבַּתִּי חַיָּה רְעָה מִן הָאָרֶץ וְחָרַב לֹא תֵעָבֵר בְּאֶרְצְכֶם:⁴⁹

נראה שחזו"ל מבינים שיאשיהו מרגיש ביטחון גדול שחרב לא תעבור בארצו, ואפילו 'חרב של שלום'. יאשיהו מרגיש שעם ישראל עומד יפה בהתחייבותו לברית שכרת בשנה השמונה עשרה למלכו, והוא יכול היום לצאת לקרב אפילו כנגד מעצמה חזקה כמצרים, וה' יהיה בעזרו! יתכן שחזו"ל רומזים לכך שיאשיהו חושב שהוא עצמו המשיח, ובימיו עם ישראל מגשים את חזון אחרית הימים. יאשיהו בטוח, שהברית שכרת עם ה' אכן הצליחה, ולא רק שהוא הצליח למנוע את חורבן הבית, אלא שהוא גם מביא את עם ישראל לשלמותו הגשמית והרוחנית. ירמיהו, לעומת זאת, העריך אחרת את הדברים. הוא חשב שעדיין העם רחוק מרחק רב מן השלמות. חזו"ל טוענים כאמור, שיאשיהו לא העריך נכונה את בני דורו כדברי הגמרא: "והוא אינו יודע שאין דורו דומה יפה"! ובצורה יותר חריפה וברורה במדרש: "והוא לא היה יודע שכל דורו עובדי עבודה כוכבים היו"!

8. 'כל דורו עובדי עבודה כוכבים היו'

הטענה הזאת, ש"כל דורו של יאשיהו עובדי עבודה כוכבים היו", נראית מוזרה ביותר; הלא קראנו במפורש על פעולותיו הגדולות של יאשיהו לסילוק העבודה הזרה מיהודה וישראל? הלא קראנו על

47. בבלי, תענית, כב ע"א. וע' גם: תוספתא, תענית, ב, י; ירושלמי, תענית, ג, ו; איכה רבה, א, יח, ועוד.

48. איכה רבה, א, נג.

49. ויקרא, כו, ג-ו.

כריתת הברית ועל הפסח הגדול שעשה בירושלים? הייתכן שחז"ל התעלמו מהכתובים המפורשים הללו?

עיון בדברי נביאי התקופה מגלה שחז"ל צודקים לחלוטין. כך, למשל, אומר ירמיהו:

וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי בְּיָמַי יֵאֱשָׁהוּ הַמֶּלֶךְ הָרְאִיתָ אֲשֶׁר עָשִׂתָה מְשֻׁבָה יִשְׂרָאֵל הֲלָכָה הִיא עַל כָּל הָרֶגֶב וְאֵל תַּחַת כָּל עֵץ רַעֲנָן וַחֲזִנֵי שָׁם. וְאָמַר אַחֲרַי עֲשׂוּתָה אֵת כָּל אֲלֹהֵי תְּשׁוּבָה וְלֹא שָׁבָה וַתֵּרָא בְּגוֹדָה אַחֲוֹתָה יְהוּדָה. וְגַם בְּכָל זֹאת לֹא שָׁבָה אֵלַי בְּגוֹדָה אַחֲוֹתָה יְהוּדָה בְּכָל לְבָבָה כִּי אִם בְּשִׁקָּר נֹאֵם ה'.⁵⁰

ועוד בירמיהו:

הַדָּבָר אֲשֶׁר הָיָה עַל יְרֵמְיָהוּ... מִן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה לְיֵאֱשָׁהוּ בֶן אֲמוּן מֶלֶךְ יְהוּדָה וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה שְׁלֹשׁ וְעֶשְׂרִים שָׁנָה הָיָה דָּבָר ה' אֵלַי וְאָדַבְרַת אֲלֵיכֶם אֲשֶׁכֶּם וְדַבַּר וְלֹא שָׁמַעְתֶּם. וְשָׁלַח ה' אֲלֵיכֶם אֵת כָּל עֲבָדָיו הַנְּבִיאִים הַשְּׂפָסָם וְשָׁלַח וְלֹא שָׁמַעְתֶּם וְלֹא הִטִּיתֶם אֶת אַזְנוֹתֵיכֶם לִשְׁמָע:⁵¹

וכך גם עולה מדברי הנביא צפניה שניבא בימי יאשיהו:

דָּבָר ה' אֲשֶׁר הָיָה אֵל צַפְנְיָה בֶּן כּוּשִׁי בֶּן גְּדַלְיָה בֶּן אֲמַרְיָה בֶּן חִזְקִיָּה בְּיָמַי יֵאֱשָׁהוּ בֶּן אֲמוּן מֶלֶךְ יְהוּדָה. אֶסֶף אֶסֶף כָּל מַעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה נֹאֵם. אֶסֶף אָדָם וּבַהֲמָה אֶסֶף עוֹף הַשָּׁמַיִם וְדָגֵי הַיָּם וְהַמְּכַשְׁלוֹת אֵת הַרְשָׁעִים וְהַכֹּרְתִי אֵת הָאָדָם מַעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה נֹאֵם. וְנִטִּיתִי יָדַי עַל יְהוּדָה וְעַל כָּל יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם וְהַכֹּרְתִי מִן הַמָּקוֹם הַזֶּה אֵת שְׂאֵר הַבַּעַל אֵת שֵׁם הַכְּמָרִים עִם הַכְּהֹנִים. וְאֵת הַמְּשַׁתְּחָוִים עַל הַגְּבוּת לְצַבָּא הַשָּׁמַיִם וְאֵת הַמְּשַׁתְּחָוִים הַנִּשְׁבָּעִים לַה' וְהַנִּשְׁבָּעִים בְּמַלְכָם. וְאֵת הַנְּסוּגִים מֵאַחֲרַי ה' וְאֲשֶׁר לֹא בִקְשׁוּ אֵת ה' וְלֹא דָרְשׁוּ.⁵²

הנביאים הללו מתארים את תקופת יאשיהו עצמה כתקופה שבה יש הרבה מאוד רשע, ובעיקר עבודה זרה. אנשים אלו ככל הנראה נשבעים לה' ונשבעים במלכם, שזה נחשב כביטוי לאמונה גדולה בה' ונאמנות למלך יהודה, אך כל זה נעשה בשקר. הם בעצם נסוגים מאחרי ה' ולא מבקשים את ה' באמת אלא עובדים עבודה זרה. התמונה אפוא מתחילה להתבהר: יאשיהו אכן חושב ומאמין בלב שלם שהעם צדיק ושומר את הברית, אבל בעצם הוא אינו יודע "שכל דורו עובדי עבודת כוכבים היו"! ואכן, מדברי הנביאים הללו עולה, שהעם מעמיד פנים שהוא שומר את דרך ה', אבל באמת אינו עושה זאת כלל. כך גם כותב הרד"ק:

וגם יש לפרש שנבואה זו נאמרה אחר התשובה (היינו לאחר השנה השמונה-עשרה), ואף על פי שאומר ביאשיהו אשר שב אל ה' בכל לבבו ובכל נפשו, יאשיהו הוא ששב בכל לבבו, אבל אנשי דורו שבו מוכרחים מאימת המלך. וזהו שאמר 'לא שבה אלי... כי אם בשקר' (ירמיהו, ג, י').⁵³

50. ירמיהו, ג, א-ד.

51. שם, כה, א-ו.

52. צפניה, א. אמנם, ניתן לפרש את נבואת צפניה כמתייחסת לתקופה הראשונה עד השנה השמונה עשרה למלך יאשיהו, אך לפי ההשוואה לירמיהו ועל פי חז"ל אין צורך להעמיד את נבואתו ב'אוקימתא', והיא מתייחסת לכל תקופת יאשיהו.

53. פירוש רד"ק לירמיהו, ג, ו.

גם במקומות אחרים בספר ירמיהו אנו עומדים על תופעה זו של העמדת הפנים של הדור הזה. כן למשל:

שוטטו בחוצות ירושלים וראו נא וידעו ובקשו ברחובותיה אם תמצאו איש אם יש עשה משפט מבקש אמונה ואסלח לה. ואם חי ה' יאמרו לכן לשקר ישבעו. ה' עיניך הלוא לאמונה הפיתה אתם ולא חלו פליתם מאנו קחת מוסר חזקו פניהם מסלע מאנו לשוב... אי לזאת אסלח לך בניך עזבוני וישבעו בלא אלהים ואשבע אותם וינאפו ובית זונה תגדרו. סוסים מזינים משפים היו איש אל אשת רעהו יצהלו. העל אלה לוא אפקד נאם ה' ואם בגוי אשר כזה לא תהנכם נפשי.⁵⁴

וכן:

איכה תאמרו חכמים אנחנו ותורת ה' אהנו אכן הנה לשקר עשה עט שקר ספרים.⁵⁵

כל הפסוקים הללו מציגים את עם ישראל באותו הדור כחברה צבועה; כלפי חוץ הם אומרים שהם חכמים, ותורת ה' איתם ונשבעים בה' ובמלכם, אבל באמת הם רחוקים מזה מאוד, עובדים עבודה זרה, ואין איש עושה משפט ומבקש אמונה.

כאשר ירמיהו אומר שאם יהיו אנשי משפט ומבקשי אמונה ה' יסלח לעם ישראל, וכן כאשר הוא מסיים "העל אלה לוא אפקד נאום ה'" - מצוי למעשה רמז ברור לברית שכרתו עם ה' בשנה השמונה עשרה. אז הם ביקשו שה' ימחל להם על התכנית להביא עליהם פורענות, ובתנאי שיחזרו בתשובה לפני ה'. כנראה שהעם לא עמד בהתחייבותו, וחזר לעבוד עבודה זרה בסתר, רחוק מעיניו של מלכם הצדיק.

9. ברית הברית והפרתו - תיאורו של ירמיהו

למעשה יש תיאור מדויק לברית מנקודת המבט של ירמיהו הנביא:

הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' לאמר. שמעו את דברי הברית הזאת ודברתם אל איש יהודה ועל ישבי ירושלים. ואמרת אליהם פה אמר ה' א-להי ישראל ארור האיש אשר לא ישמע את דברי הברית הזאת. אשר צויתי את אבותיכם ביום הוציא אותם מארץ מצרים מכור הברזל לאמר שמעו בקולי ועשיתם אותם ככל אשר אצווה אתכם והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לא-להים. למען הקים את השבועה אשר נשבעתי לאבותיכם לתת להם ארץ זבת חלב ודבש ביום הזה ואען ואמר אמן ה'.

ויאמר ה' אלי קרא את כל הדברים האלה בערי יהודה ובחצות ירושלים לאמר שמעו את דברי הברית הזאת ועשיתם אותם. כי העד העדתי באבותיכם ביום העלותי אותם מארץ מצרים ועד היום הזה השכם והעד לאמר שמעו בקולי. ולא שמעו ולא הטו את אזנם וילכו איש בשרירותו לפם הרע ואביא עליהם את כל דברי הברית הזאת אשר צויתי לעשות ולא עשו.⁵⁶

54. ירמיהו, ה, א-ט.

55. ירמיהו, ח, ח.

56. ירמיהו, יא, א-ח.

יש כאן תיאור מרגש על התגובה של ירמיהו ל'דברי הברית' החוזרת ונאמרת כאן כמה פעמים: "ואען ואומר אמן ה'! דברי הברית הללו נאמרים על ידי ה' לירמיהו,⁵⁷ אך מסתבר שהיא היא הברית של יאשיהו.⁵⁸ חיזוק גדול לכך ניתן לראות בדמיון הרב בין הפסוק המתאר את הברית אצל ירמיהו, לבין הפסוק המתאר את מעמד הברכה והקללה לבין תיאור הברית אצל יאשיהו.

בירמיהו נאמר: "וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם פֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲרוּר הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמַע אֶת דְּבַרֵי הַבְּרִית הַזֹּאת".⁵⁹ פסוק זה מקביל בבירור לפסוק החותם את מעמד הברכה והקללה בהר עיבל: "אֲרוּר אֲשֶׁר לֹא יִקִּים אֶת דְּבַרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת לַעֲשׂוֹת אוֹתָם וְאָמַר כָּל הָעָם אָמֵן".⁶⁰ פסוק זה הוא גם הפסוק שעל פי חז"ל נפתח לעיני יאשיהו בספר שנמצא בבית ה', וכפי שצינינו לעיל, יש לזה רמזים ברורים ביותר בכתוב.⁶¹

זה מזכיר בבירור את הברית של יאשיהו:

וַיְכַרְתָּ אֶת הַבְּרִית לְפָנָי ה' לְלֶכֶת אַחֵר ה' וְלִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְאֶת עֲדוּתָיו וְאֶת חֻקֹּתָיו כְּכֹל לֵב וּבְכֹל נֶפֶשׁ לְהִקְיִם אֶת דְּבַרֵי הַבְּרִית הַזֹּאת הַכְּתוּבִים עַל הַסֵּפֶר הַזֶּה וַיַּעֲמֵד כָּל הָעָם בַּבְּרִית... וְגַם אֶת הָאֲבוֹת וְאֶת הַיְדֻעָנִים וְאֶת הַתַּרְפִּים וְאֶת הַגִּלְלִים וְאֶת כָּל הַשְּׂקָצִים אֲשֶׁר נָרְאוּ בְּאֶרֶץ יְהוּדָה וּבִירוּשָׁלַם בְּעַר יְאִשְׁיָהוּ לְמַעַן הִקְיִם אֶת דְּבַרֵי הַתּוֹרָה הַכְּתוּבִים עַל הַסֵּפֶר אֲשֶׁר מִצָּא חִלְקִיהוּ הַכֹּהֵן בֵּית ה'.⁶²

השוואת הפסוקים הללו מראה, ככל הנראה, שירמיהו מתאר את הברית של יאשיהו. לאחר כריתת הברית נאמרת נבואה נוספת אל ירמיהו, שקובעת בצורה ברורה ביותר: 'איש יהודה ויושבי ירושלים' לא קיימו את חלקם בברית:

וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי נִמְצָא קִשְׁר בְּאִישׁ יְהוּדָה וּבְיִשְׂרָאֵל. שָׁבוּ עַל עֲוֹנוֹת אֲבוֹתָם הַרְאִשְׁנִים אֲשֶׁר מָאֲנוּ לִשְׁמוֹעַ אֶת דְּבַרֵי וְהִמָּה הִלְכוּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אַחֲרִים לְעַבְדָם הַפְּרוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל וּבֵית יְהוּדָה אֶת בְּרִיתִי אֲשֶׁר כָּרַתִּי אֶת אֲבוֹתָם. לִכֵּן פֹּה אָמַר ה' הִנְנִי מְבִיא אֲלֵיהֶם רָעָה אֲשֶׁר לֹא יוּכְלוּ לְצַאת מִמֶּנָּה וְזָעְקוּ אֵלַי וְלֹא אֶשְׁמַע אֲלֵיהֶם. וְהִלְכוּ עֲרֵי יְהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל וְזָעְקוּ אֶל הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הֵם מְקַטְרִים לָהֶם וְהוֹשַׁע לֹא יוֹשִׁיעוּ לָהֶם בְּעַת רָעָתָם. כִּי מִסְפָּר עֲרִיף הָיוּ אֱלֹהֵיךָ יְהוּדָה וּמִסְפָּר חֲצוֹת יְרוּשָׁלַם שְׁמָתָם מִזְבַּחוֹת לַבָּשֶׁת מִזְבַּחוֹת לְקֶטֶר לְבַעַל. וְאַתָּה אַל תִּתְפַּלֵּל בְּעַד הָעָם הַזֶּה וְאַל תִּשָּׂא בְּעַדָם רִנָּה וּתְפִלָּה כִּי אֲיַנְנִי שְׁמַע בְּעַת קִרְאָם אֵלַי בְּעַד רָעָתָם.⁶³

57. הרד"ק דייק מהמילה 'ודברתם' שנאמרה בלשון רבים שגם נביאים אחרים באותה התקופה צוו לעודד את העם לשמור את דברי הברית - "אתה ונביאי האמת האחרים עמך כי היה צפניה שנתנבא בימי יאשיהו ואולי היו אחרים" (פירושו לירמיהו, יא, ב, ד"ה 'ודברתם').

58. הרד"ק כתב: "וראה מן הדומה כי נבואה זו נאמרה בימי יהויקים וזהו שאמר נמצא קשר כלומר מרדו בי אחר ששבו בימי יאשיהו" (פירושו לירמיהו, יא, ט, ד"ה 'ויאמר'). כך היא דעת רוב הפרשנים שלא קשרו בין הברית הנאמרת כאן לברית יאשיהו, ולדעתם הפרת הברית היתה בימי יהויקים, כמו שאר נבואות ירמיהו המדברות על כך שעם ישראל עבד עבודה זרה, נבואות שנאמרו בימי יהויקים. אך כאמור, לפי דברי חז"ל שהזכרנו לעיל, יש לפרשם על תקופת יאשיהו, וכן פירש גם מנחם בולה בדעת מקרא. וגם הרד"ק עצמו פירש שרק יאשיהו חזר בתשובה ולא אנשי דורו (ע' בהערה 53 לעיל).

59. ירמיהו, יא, ג.

60. דברים, כז, כו.

61. ע' בהערה 13 לעיל.

62. מלכים ב, כג, ג.

63. ירמיהו, יא, יד.

אי קיום הברית מביא לתוצאה הבלתי נמנעת: "הַגְּנִי מִבֵּיא אֲלֵיהֶם רָעָה אֲשֶׁר לֹא יוּכְלוּ לְצַאת מִמֶּנָּה וְיִצְקוּ אֵלַי וְלֹא אֲשַׁמֵּעַ אֲלֵיהֶם" - זה תיאור מדויק של החורבן! למעשה זה המקור המדויק לדברי חז"ל, שיאשיהו "לא היה יודע שכל דורו עובדי עבודת כוכבים היו!"
חז"ל דורשים על הפרק הזה בירמיהו נקודה מעניינת ביותר:

רבי דוסתי בן יהודה אומר אל תהי קורא 'לא אֲמֵן בְּס' אלא 'לא אמן בם', שלא היו רוצים לענות אמן אחר הנביאים בשעה שהיו מברכים אותם. וכן הוא אומר: 'למען הקים את השבועה אשר נשבע לאבותיכם לתת להם ארץ זבת חלב ודבש כיום הזה' - ולא היה בהם אחד שפתח פיו וענה אמן, עד שבא ירמיה וענה אמן שנאמר: 'ואען ואומר אמן ה'.'⁶⁴

הפסוק שדורש רבי דוסתי מקורו בפרשת האזינו: "וַיֹּאמֶר אֶסְתִּירָה פְּנֵי מַהֶם אֲרָאָה מָה אֲחֲרִיתָם פִּי דוֹר תְּהִפֹּכֶת הַמָּה בְּנֵים לֹא אֲמֵן בְּס".⁶⁵ בפסוק זה ה' אומר שהוא יסתיר פניו מעם ישראל כיון שהם חסרי אמן. המילה 'אֲמֵן' מבטאת הסכמה ושותפות לנאמר על ידי אחר.⁶⁶ מבחינה הלכתית באמצעות ה'אמן' שאנו עונים לברכה של אחרים אנו הופכים להיות שותפים לברכתו ויוצאים ידי חובה. ר' דוסתי מדייק מפסוק זה, שרק הנביא ירמיהו ענה אמן ולא העם!⁶⁷ העם ככל הנראה לא התכוון כלל להיות שותף בברית שערך עבורו יאשיהו המלך!

10. מדוע יאשיהו לא מצליח במהפכה?

כל הניתוח הזה מביא אותנו עתה לשאלה החשובה ביותר: מדוע, אם כן, יאשיהו לא הצליח באמת לבער את העבודה הזרה מהארץ, ולהחזיר את עם ישראל בתשובה שלמה?
חז"ל בהמשכו של המדרש מתארים את העניין בצורה ציורית:

היה משלח זוג תלמידים למיבערא עבודת כוכבים מבתיהון, והוון עללין ולא משכחין כלום, עד דנפקון אמרון טרודו תרעין, מן דהוון טרדין לתרעיה הוון חמן יתיה אמרו עליהון מן דאתא ותיקן הוא דאתא וקלקל לפיכך: 'זיורו היורים למלך יאשיהו'.

[תרגום: (יאשיהו) היה משלח זוג של תלמידי חכמים, לבער את העבודה הזרה מהבתים. והיו נכנסים לבית ולא מוצאים כלום. כאשר יצאו, ביקשו מהם (בני הבית): סגרו הדלת. כאשר היו סוגרים הדלת היו רואים אותה (את העבודה הזרה). אמרו עליהם הוא בא ותיקן הוא בא וקלקל - לפיכך זיורו היורים למלך יאשיהו].⁶⁸

התיאור הזה בעצם מסביר הכול. יאשיהו, מנסה בכל לבו לתקן את העם, אלא שהוא מנסה לעשות זאת בכוח! מסתבר שבכוח אי אפשר לשנות את המצב הרוחני בעם!⁶⁹ אם נחזור לתיאור הרפורמה של שנת שמונה-עשרה למלכותו ונתבונן שוב בדברים, נוכל להבין את שורש הבעיה.

64. ספרי, דברים, פרשת האזינו, שכ. והשווה למדרש תנאים, דברים, לב, כ; וכן לרות רבה, פתיחתא ד.

65. דברים, לב, כ.

66. ע' בבלי, שבועות, לו ע"א: "אמר רבי יוסי ברבי חנינא: אמן - בו שבועה, בו קבלת דברים, בו האמנת דברים".

67. המלבי"ם פירש: 'הנביא ענה אמן כמקבל על עצמו לקיים את דברי הברית, ורוצה לומר שאף אם ישראל יעזבו בריתך אנכי אקיימהו'. ייתכן שיש כאן גם רמז לאביו של יאשיהו שנקרא 'אמן'.

68. איכה רבה, א, נג.

69. כך גם כתב רד"ק בדבריו שהבאנו לעיל.

נקרא שוב את הפסוקים המתארים את פועלו של יאשיהו. נשים לב בעיקר למספר הרב של הפעלים המתארים את מעשיו:

וישלח המלך ויאספו אליו כל זקני יהודה וירושלם. **ויצל** המלך בית ה' וכל איש יהודה וכל ישיבי ירושלם אתו והפנהים והנביאים וכל העם למקטן ועד גדול **ויקרא** באזניהם את כל דברי ספר הברית הנמצא בבית ה'. **ויצמד** המלך על העמוד **ויקרא** את הברית לפני ה' ללכת אחר ה' ולשמר מצותיו ואת עדותיו ואת חקתיו בכל לב ובכל נפש להקים את דברי הברית הזאת הפתבים על הספר הזה ויצמד כל העם בברית. **ויצו** המלך את חלקיהו הכהן הגדול ואת פהגי המשנה ואת שמרי הסף להוציא מהיכל ה' את כל הכלים העשויים לבעל ולאשרה ולכל צבא השמים **וישרפם** מחוץ לירושלם בשדמות קדרון **ונשא** את עפרם בית אל. **והשבית** את הפמרים אשר נתנו מלכי יהודה **ויקטר** בכמות בערי יהודה ומסבי ירושלם ואת המקטרים לבעל לשמש ולירח ולמזלות ולכל צבא השמים. **ויצא** את האשרה מבית ה' מחוץ לירושלם אל נחל קדרון **וישרף** אתה בנחל קדרון **ונדק** לעפר **וישלף** את עפרה על קבר בני העם. **ויחץ** את בתי הקדושים אשר בבית ה' אשר הנשים ארגות שם בתים לאשרה. **ויבא** את כל הפנהים מערי יהודה **ויטמא** את הבמות אשר קטרו שמה הפנהים מגבע עד באר שבע **ונחץ** את במות השערים אשר פתח שער יהושע שר העיר אשר על שמאול איש בשער העיר. אך לא יעלו פהגי הבמות אל מזבח ה' בירושלם כי אם אכלו מצות בתוף אחיהם. **וטמא** את התפת אשר בגי בני הנם לבלתי להעביר איש את בנו ואת בתו באש למלך. **וישבית** את הסוסים אשר נתנו מלכי יהודה לשמש מבא בית ה' אל לשפת נתן מלך הסוסים אשר בפנורים ואת מרכבות השמש **שרף** באש. ואת המזבחות אשר על הגג עלית אחז אשר עשו מלכי יהודה ואת המזבחות אשר עשה מנשה בשתי חצרות בית ה' **נחץ** המלך **ונרץ** משם **והשליך** את עפרם אל נחל קדרון. ואת הבמות אשר על פני ירושלם אשר מימין להר המשחית אשר בנה שלמה מלך ישראל לעשתרת שקץ צידנים ולכמוש שקץ מואב ולמלכם תועבת בני עמון **טמא** המלך. **ושבר** את המצבות **ויקרא** את האשרים **וימלא** את מקומם עצמות אדם. וגם את המזבח אשר בבית אל הבמה אשר עשה ירבעם בן נבט אשר החטיא את ישראל גם את המזבח ההוא ואת הבמה **נחץ** **וישרף** את הבמה **נדק** לעפר **ושרף** אשרה. ויפן יאשיהו וירא את הקברים אשר שם בהר **וישלח** **ויקח** את העצמות מן הקברים **וישרף** על המזבח **ויטמאהו** כדבר ה' אשר קרא איש האלהים אשר קרא את הדברים האלה. ויאמר מה הציון הלז אשר אני ראה ויאמרו אליו אנשי העיר הקבר איש האלהים אשר בא מיהודה ויקרא את הדברים האלה אשר עשית על המזבח בית אל. ויאמר הניחו לו איש אל יגע עצמתיו וימלטו עצמתיו את עצמות הנביא אשר בא משמרון. וגם את כל בתי הבמות אשר בערי שמרון אשר עשו מלכי ישראל להכעיס הסיר יאשיהו **ויעש** להם ככל המעשים אשר עשה בבית אל. **ויזבח** את כל פהגי הבמות אשר שם על המזבחות **וישרף** את עצמות אדם עליהם וישב ירושלם.⁷⁰

יש כאן בדיוק שלושים ותשעה פעלים, כמנין שנותיו של יאשיהו, המתארים בפירוט רב את מעשיו. המכנה המשותף לכולם, שכולם נאמרו בלשון יחיד, וכולם מבטאים מעשים שנעשים בכוח וכפייה. אין זה אומר שבאמת יאשיהו עשה הכול בידיו הוא, אבל יש כאן הדגשה ברורה שמדובר בפעולה של

70. מלכים ב', כג, א-לז.

מנהיג ללא כל שיתוף פעולה אמיתי של העם. הכל נעשה בכוח הזרוע, ללא כל הליך חינוכי. אפילו לענות 'אמן' אחרי הברית לא ענו רוב רובו של העם, מלבד ירמיהו ואולי קומץ קטן של יראי ה' שקולם נבלע בהמון הגדול. עתה אנו מבינים גם מדוע העם חזר לעבוד עבודה זרה, למורשת הסבא מנשה, מיד לאחר לאחר מותו של יאשיהו!

1.1. בין יאשיהו המלך לעזרא הסופר

אם נשווה את פועלו של יאשיהו לעזרא הסופר, נוכל לעמוד על ההבדל שבין הצלחה חינוכית לכישלון. עזרא נתקל בבעיה לא פחות קשה מבעייתו של יאשיהו. אם בתקופת יאשיהו העם היה שקוע בעבודה זרה, בתקופת עזרא העם לא הבין מדוע הוא באמת יהודי. חלקים גדולים מהעם ואפילו חלק מהמנהיגים היו נשואים לנשים נכריות, וילדיהם היו בני תערובת, שאינם מכירים אפילו את השפה היהודית על בוריה, וקל וחומר לא את מצוות התורה.

עזרא פועל בתחילה לכאורה כמו יאשיהו. גם הוא מכנס את כל העם מגדול ועד קטן לאסיפת חירום בירושלים. גם הוא קורא בפניהם בתורה:

וַיֹּאסְפוּ כָּל הָעָם כְּאִישׁ אֶחָד אֶל הָרְחוֹב אֲשֶׁר לִפְנֵי שַׁעַר הַמַּיִם וַיֹּאמְרוּ לְעֹזְרָא הַסֹּפֵר לְהִבְיֵא אֶת סֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת יִשְׂרָאֵל. וַיְבִיֵא עֹזְרָא הַכֹּהֵן אֶת הַתּוֹרָה לִפְנֵי הַקְּהָל מֵאִישׁ וְעַד אִשָּׁה וְכָל מִבִּין לְשֹׁמֵעַ בַּיּוֹם אֶחָד לַחֲדָשׁ הַשְּׂבִיעִי. וַיִּקְרָא בּוֹ לִפְנֵי הָרְחוֹב אֲשֶׁר לִפְנֵי שַׁעַר הַמַּיִם מִן הָאוֹר עַד מִחְצִית הַיּוֹם נֹגֵד הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׁים וְהַמְּבִינִים וְאֲזַנֵּי כָּל הָעָם אֶל סֵפֶר הַתּוֹרָה. וַיַּעֲמֵד עֹזְרָא הַסֹּפֵר עַל מַגְדֵּל עֵץ אֲשֶׁר עָשׂוּ לְדָבָר...⁷¹

אבל כאן מסתיים הדמיון ביניהם. עזרא מקפיד שלא להפעיל את הכוח שניתן לו על ידי מלכי פרס, והוא עובר עם העם תהליך חינוכי עמוק ומרשים:

וַיִּפְתַּח עֹזְרָא הַסֹּפֵר לְעֵינֵי כָּל הָעָם כִּי מַעַל כָּל הָעָם הָיָה וּכְפָתְחוּ עֲמֹדוֹ כָּל הָעָם. וַיְבָרֶךְ עֹזְרָא אֶת ה' הָאֱ-לֹהִים הַגָּדוֹל וַיַּעֲנוּ כָּל הָעָם אָמֵן אָמֵן בְּמַעַל⁷² יְדֵיהֶם וַיִּשְׁתַּחֲוּ לַה' אַפַּיִם אֲרָצָה. וַיִּשְׁוַע וּבְנֵי וְשֹׂרְבֵיָה יָמִין עָקוּב שְׂבָתֵי הוֹדִיָּה מַעֲשֵׂיָה קְלִיטָא עֲזַרְיָה יוֹזְבֵד חֲנָן פְּלִאָיָה וְהַלּוּיִם מְבִינִים אֶת הָעָם לַתּוֹרָה וְהָעָם עַל עַמְדָם. וַיִּקְרָאוּ בַסֵּפֶר בְּתוֹרַת הָאֱ-לֹהִים מִפְּרֶשׁ וְשׁוֹם שָׁקֵל וַיְבִינּוּ בַמִּקְרָא.⁷³

הטקס שמביים עזרא דומה לטקס שעורך יאשיהו. אבל עזרא אינו מסתפק בכך. הוא מפעיל את העם ומשתף אותו. הוא מצוה את הלויים להסביר את התורה לעם. הם קוראים בתורה ומפרשים אותה, ומבינים היטב את שקראו:

וַיֹּאמֶר נְחֻמְיָה הוּא הַתְּרַשְׁתָּא וְעֹזְרָא הַכֹּהֵן הַסֹּפֵר וְהַלּוּיִם הַמְּבִינִים אֶת הָעָם לְכָל הָעָם הַיּוֹם קְדוֹשׁ הוּא לַה' אֱ-לֹהֵיכֶם אֵל תִּתְאַבְּלוּ וְאֵל תִּבְכּוּ כִּי בּוֹכִים כָּל הָעָם כְּשֹׁמֵעִם אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה. וַיֹּאמֶר לָהֶם לְכוּ אֲכָלוּ מִשְׂמַנֵּים וּשְׁתּוּ מִמִּתְקִים וּשְׁלַחוּ מְנוֹת לְאֵין נֶכֶח לֹא כִּי קְדוֹשׁ הַיּוֹם לְאֲדֻגְיָנוּ וְאֵל תַּעֲצָבוּ כִּי חֲדָוֹת ה' הִיא מַעֲזָכֶם. וְהַלּוּיִם מְחַשִּׁים לְכָל הָעָם

71. נחמיה, ח, א-ד.

72. אין הכוונה לפירושו המודרני המזעזע של המילה ח"ו. הכוונה כאן היא שהם מרימים את ידיהם בהתרגשות בזמן התפילה ופונים בזה אל ה'.

73. נחמיה, ח, ה-ח.

לְאֹמַר הַסּוּי כִּי הַיּוֹם קָדֵשׁ וְאֵל תַּעֲצָבוּ. וַיֵּלְכוּ כָּל הַעַם לְאָכֹל וּלְשִׁתּוֹת וּלְשִׁלַּח מְנוֹת
וּלְעֲשׂוֹת שְׂמֵחָה גְדוֹלָה כִּי הִבִּינוּ בְּדַבְרֵי אֲשֶׁר הוֹדִיעוּ לָהֶם.⁷⁴

מתוך הלימוד העם מבין שהוא בעצם נמצא בעיצומו של 'יום הזכרון' - ראש השנה שחל ביום הראשון לחודש השביעי. האנשים בוכים ומתרגשים (ייתכן שמשום שהם מבינים לפתע שהם נמצאים בעיצומו של יום הדין), דבר המוכיח שהדברים נוגעים עמוק אל ליבם. הלויים קשובים אל העם וקשורים בו, הם מרגיעים את האנשים, ומשלחים אותם לאכול ולשתות ולשמחה. הכתוב חוזר ומדגיש שהם 'הבינו בדברים אשר הודיעו להם'.

ובהמשך:

וּבַיּוֹם הַשְּׁנִי נֶאֱסַפוּ רְאֵשֵׁי הָאָבוֹת לְכָל הַעַם הַפְּהָנִים וְהַלְוִיִּם אֶל עֲזָרָא הַסֹּפֵר וְהַשְּׂכִּיל אֶל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה. וַיִּמְצְאוּ כְּתוּב בַּתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּה ה' בְּיַד מֹשֶׁה אֲשֶׁר יֹשְׁבוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּסִפְכוֹת בְּחֹךְ בַּחֲדָשׁ הַשְּׁבִיעִי. וְאֲשֶׁר יִשְׁמִיעוּ וַיַּעֲבִירוּ קוֹל בְּכָל עָרֵיהֶם וּבִירוּשָׁלַם לְאֹמַר צֵאוּ הָהָר וְהִבִּיאוּ עִלַי זֵית וְעִלַי עֵץ שִׁמֹן וְעִלַי הַדָּס וְעִלַי תְּמָרִים וְעִלַי עֵץ עֵבֶת לַעֲשׂוֹת סֵכֶת כְּפִתּוּב. וַיִּצְאוּ הַעַם וַיְבִיאוּ וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם סִפּוֹת אִישׁ עַל גִּגּוֹ וּבְחִצְרוֹתֵיהֶם וּבְחִצְרוֹת בֵּית הָאֱלֹהִים וּבְרַחֲוֹב שַׁעַר הַמַּיִם וּבְרַחֲוֹב שַׁעַר אֶפְרָיִם. וַיַּעֲשׂוּ כָּל הַקָּהָל הַשְּׂכִּיִּם מִן הַשְּׂבִי סִפּוֹת וַיֹּשְׁבוּ בְּסִפּוֹת כִּי לֹא עָשׂוּ מִימֵי יֵשׁוּעַ בֶּן נֹחַ כֵּן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַד הַיּוֹם הַזֶּה וְתַחֲתֵי שְׂמֵחָה גְדוֹלָה מְאֹד. וַיִּקְרָא בְּסִפְרֵי תוֹרַת הָאֱלֹהִים יוֹם בַּיּוֹם הַזֶּה הָרִאשׁוֹן עַד הַיּוֹם הַאֲחֵרוֹן וַיַּעֲשׂוּ חֹג שְׁבַעַת יָמִים וּבַיּוֹם הַשְּׁמִינִי עֲצַרְתָּ כַּמִּשְׁפָּט.⁷⁵

הם חוגגים ביחד את החגים, בשמחה גדולה. המעשה משולב תדיר בקריאה ולימוד בספר 'תורת הא-להים'. גם 'אחרי החגים' הם אינם שבים עדיין לשגרת חייהם:

וּבַיּוֹם עֲשָׂרִים וָאַרְבָּעָה לַחֲדָשׁ הַזֶּה נֶאֱסַפוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצוֹם וּבְשִׁקִּים וְאָדְמָה עֲלֵיהֶם. וַיִּבְדְּלוּ זֵרַע יִשְׂרָאֵל מִפֶּלַל בְּנֵי גֹכַר וַיַּעֲמְדוּ וַיִּתְּנוּ עַל חִטָּאתֵיהֶם וְעוֹנוֹת אֲבֹתֵיהֶם. וַיִּקְוִמוּ עַל עַמְדָם וַיִּקְרָאוּ בְּסִפְרֵי תוֹרַת ה' אֶל-לֵהִיָּהֶם רְבַעִית הַיּוֹם וּרְבַעִית מִתּוֹדִים וּמִשְׁתַּחֲוִיִּים לַה' אֶל-לֵהִיָּהֶם.

וַיִּקְם עַל מַעֲלַת הַלְוִיִּם יֵשׁוּעַ וּבְנֵי קַדְמִיאֵל שְׁבַנְיָה בְּנֵי שְׂרָבְיָה בְּנֵי כְּנָנִי וַיִּזְעַקוּ בְּקוֹל גְּדוֹל אֶל ה' אֶל-לֵהִיָּהֶם. וַיֹּאמְרוּ הַלְוִיִּם יֵשׁוּעַ וְקַדְמִיאֵל בְּנֵי חֲשַׁבְנְיָה שְׂרָבְיָה הוֹדִיָּה שְׁבַנְיָה פְתַחְיָה קוּמוּ בְּרַכּוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם מִן הָעוֹלָם עַד הָעוֹלָם וַיְבָרְכוּ שֵׁם כְּבוֹדְךָ וּמְרוֹמָם עַל כָּל בְּרָכָה וְתַהֲלָה. אֲתָה הוּא ה' לְבָדְךָ אֲתָה עֲשִׂיתָ אֶת הַשָּׁמַיִם שְׁמֵי הַשָּׁמַיִם וְכָל צְבָאָם הָאָרֶץ וְכָל אֲשֶׁר עָלֶיהָ הַיָּמִים וְכָל אֲשֶׁר בָּהֶם וְאֲתָה מְחַיֶּה אֶת כָּל־וְצָבָא הַשָּׁמַיִם לְךָ מִשְׁתַּחֲוִיִּים...⁷⁶

ומתוך התפילה והצום הם גם כורתים אמנה לשמירת המצוות ואף מקבלים על עצמם תקנות חדשות וחשובות לקיום נאות של חיי העם בארצו:

74. נחמיה, ח, ט-יב.

75. מקור, יג-יח.

76. שם, ט, א-ו.

ובכל זאת אָנְחָנוּ פְּרִתִים אָמְנָה וְכִתְבִים וְעַל הַחֲתוּמִים שָׁרִינוּ לְיָנוּ פְּהִינּוּ. וְעַל הַחֲתוּמִים נִחְמָה הַתְּרַשְׁתָּא בְּן חִכְלִיָה וְצִדְקִיָה.⁷⁷

מסתבר שרק כך ניתן לתקן. רק חריש עמוק, תהליך חינוכי ארוך טווח ורחב היקף, מאפשר הפנמה נכונה של התורה ומצוותיה. זו גם הסיבה שחז"ל העריכו את פועלו של עזרא עד כדי השוואתו למשה רבנו: "תניא, רבי יוסי אומר: ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו לישראל, אילמלא (לא) קדמו משה".⁷⁸

ייתכן, שיאשיהו לא היה מודע לגודל השבר שהותירה 'אסכולת מנשה'. הוא העריך כנראה שסילוק יסודי של העבודה הזרה מהארץ והמקדש יספיק כדי להחזיר את העם אל המסלול הנכון. אך נראה שזה לא קרה. לא רק שזה לא קרה, אלא שבדרך שבה הלך יאשיהו, זה גם לא יכול היה לקרות!

77. שם, י, א-ב. השוואה לפועלו המבורך והמוצלח של עזרא ניתן לראות בפעולותיו של יהושפט מלך יהודה, המוכאות בדברי הימים ב', יט, א-יא: וַיֵּשֶׁב יְהוֹשָׁפָט מֶלֶךְ יְהוּדָה אֶל בֵּיתוֹ בְּשָׁלוֹם לִירוּשָׁלַם. וַיֵּצֵא אֶל פָּנָיו יְהוּא בֶן חַנְנִי הַחֹזֶה וַיֹּאמֶר אֵל הַמֶּלֶךְ יְהוֹשָׁפָט הֲלָרָשָׁע לְעֹזֹר וּלְשִׁנְאֵי ה' תִּתְּנֶנּוּ וּבְזֹאת עֲלִידָה קִצְף מִלְּפָנָי ה'. אֲבָל דְּבָרִים טוֹבִים נִמְצְאוּ עִמָּךְ כִּי בִעֲרַת הָאֲשֵׁרוֹת מִן הָאָרֶץ וְהַכִּינֹת לְבָבְךָ לְדָרֵשׁ הָאֱלֹהִים. וַיֵּשֶׁב יְהוֹשָׁפָט בִּירוּשָׁלַם וַיֵּשֶׁב וַיֵּצֵא בָעָם מִבְּאֵר שֶׁבַע עַד הַר אֶפְרַיִם וַיֵּשִׁיבֵם אֵל ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם. וַיַּעֲמֵד שֹׁפְטִים בְּאֶרֶץ כָּל עַרְי הַיְהוּדָה הַבְּצֻרוֹת לְעִיר וָעִיר. וַיֹּאמֶר אֵל הַשֹּׁפְטִים רְאוּ מָה אַתֶּם עֹשִׂים כִּי לֹא לְאָדָם תִּשְׁפֹּטוּ כִּי לַה' וְעַמְכֶם בְּדָבָר מִשְׁפָּט. וְעַתָּה יְהִי פִתּוֹד ה' עֲלֵיכֶם שִׁמְרוּ וַעֲשׂוּ כִּי אֵין עִם ה' אֱלֹהֵינוּ עֹלָה וּמִשְׂא פָנִים וּמִקַּח שֹׁחַד. וְגַם בִּירוּשָׁלַם הָעָמִיד יְהוֹשָׁפָט מִן הַלְוִיִּם וְהַפְּהֻנִים וּמִרְאֵשֵׁי הָאֲבוֹת לְיִשְׂרָאֵל לְמִשְׁפַּט ה' וְלָרִיב וַיֵּשְׁבוּ יְרוּשָׁלַם. וַיִּצְוּ עֲלֵיהֶם לֵאמֹר פֶּה תַעֲשׂוּן בִּירְאָת ה' בְּאֲמוּנָה וּבְלֵב שָׁלֵם. וְכָל רִיב אֲשֶׁר יָבוֹא עֲלֵיכֶם מֵאֲחֵיכֶם הַיֹּשְׁבִים בְּעָרֵיהֶם בֵּין דָּם בֵּין תּוֹרָה לְמִצְוָה לְחֻקִּים וּלְמִשְׁפָּטִים וְהִזְהַרְתֶּם אֹתָם וְלֹא יֵאָשְׁמוּ לַה' וְהִיָּה קִצְף עֲלֵיכֶם וְעַל אֲחֵיכֶם פֶּה תַעֲשׂוּן וְלֹא תֵאָשְׁמוּ. וְהָיָה אֲמִרְיָהוּ כֹהֵן הָרִאשׁ עֲלֵיכֶם לְכָל דְּבַר ה' תְּבַדְּיָהוּ בְּן יִשְׁמַעֵאל הַנְּגִיד לְבֵית יְהוּדָה לְכָל דְּבַר הַמֶּלֶךְ וְשֹׁטְרִים הַלְוִיִּם לְפָנֶיכֶם תִּזְקְוּ וַעֲשׂוּ וַיְהִי ה' עִם הַטוֹב.

78. בבלי, סנהדרין, כא ע"ב.